

## Yapay Zekâ ve Dijital Dindarlık Araştırmaları: Sistematik İnceleme ve Tematik Analiz

Mehmet Ozan AHNAS  
Mardin Artuklu Üniversitesi  
ozanahnas@artuklu.edu.tr  
ORCID ID: 0000-0003-2301-9057

|                          |                                                       |
|--------------------------|-------------------------------------------------------|
| Araştırma Makalesi       | DOI: 10.31592/aeusbed.1920260                         |
| Geliş Tarihi: 31.03.2026 | Revize Tarihi: 29.06.2026<br>Kabul Tarihi: 08.07.2026 |

### Atıf Bilgisi

Ahnas, M.O. (2026). Yapay zekâ ve dijital dindarlık araştırmaları: Sistematik inceleme ve tematik analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 565-584.

### ÖZ

Toplumsal değişimi tetikleyen birçok faktörden söz edilmekte, son dönemlerde iletişim/bilişim ağları, dijitalizm, yapay zekâ vb. gelişmeler bu değişim serüveninde belirleyici öneme sahip olgular olarak gösterilmektedir. Teknoloji, dijitalleşme ve dindarlık arasındaki ilişki ve küreselleşmenin etkisiyle de yaşanan bu sosyo-kültürel değişim/dönüşümler, sosyal bilimler disiplininde problematik bir alana tekabül etmektedir. Bu meyanda “yapay zekâ dindarlığı, tekno dindarlık, dijital dindarlık, hibrit dindarlık vb.” anahtar kavramlar etrafında toplanan tezleri ve eserleri tematik bir perspektifle bir araya getirmeyi amaçlayan bu çalışma, bu hususta geniş bir spektrum sunmaktadır. Dijitalleşme, teknoloji, yapay zekâ ve dindarlık çerçevesinde ele alınan literatürün anlam örüntülerini derinlemesine çözümlemeyi hedefleyen bu çalışmada, yorumlayıcı ve tematik bir yaklaşımın öne çıktığı nitel araştırma deseni benimsenmiştir. Türkiye’de yapay zekâ ve dindarlık meselesinde genellikle “dijital din hizmetleri, pratik kullanım ve kaygı-temelli tutumlar” üzerine yoğunlaşıldığı, Batı literatüründe ise daha fazla teorik ve çoğulcu yaklaşımların üretildiği anlaşılmaktadır. Yapay zekâ ve dijital teknolojilerinin “dini otoriteyi yeniden şekillendirme, ritüel ve pratikleri yeni formlara dönüştürme, dini bilgiyi yeniden inşa etme veya standartlaştırma, dindarlığı öznelleştirme/bireyselleştirme ve yeni dindarlık tipolojileri üretme” potansiyeline sahip olabileceğini yansıtan çalışmalar ilgili literatürde dikkat çekmektedir. Buna ek olarak, dini pratikleri kolaylaştıran bir araç olarak görülen yapay zekâ, sahip olduğu potansiyelin öngörülemez tehdit ve kaygıları nedeniyle araştırmacıların çok yönlü bir perspektifle ve derinlikli bir analiz süreci yürütmelerini zorunlu kılmaktadır. Yapay zekânın sosyo-gündelik yaşama yönelik etkileri hızla genişlemekte ve birbirinden farklı amaçlarla yapılmış çalışmalar bu etkileşime dair bilgiler sunmaktadır. Bu meyanda farklı disiplinlere dağılmış araştırmaların tematik halde tasnif edilmesi, sonraki çalışmalar için yol gösterici olacaktır. Özellikle teknoloji–dindarlık–mahremiyet ekseninde üretilen akademik tartışmaların karşılaştırmalı biçimde analiz edilmesi, literatürde hangi meselelere yoğunlaşılmış olduğunu ortaya koyacak ve gelecekte yapılacak araştırmalara daha net bir teorik çerçeve oluşturma imkânı sağlayacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Din sosyolojisi, Dijital dindarlık, Yapay zekâ dindarlığı, Hibrit dindarlık, Sistematik analiz.

## Research on Artificial Intelligence and Digital Piety: A Systematic Review and Thematic Analysis

### ABSTRACT

Many factors are cited as triggers of social change; in recent times, developments such as communication and information networks, digitalization, and artificial intelligence have been highlighted as key factors in this process of change. These socio-cultural changes and transformations—shaped by the relationship between technology, digitalization, and religiosity, as well as the impact of globalization—constitute a problematic area within the social sciences. In this context, this study—which aims to bring together theses and works centered around key concepts such as “artificial intelligence religiosity, techno-religiosity, digital religiosity, hybrid religiosity, etc.” from a thematic perspective—offers a broad spectrum of insights on this subject. This study, which aims to conduct an in-depth analysis of the patterns of meaning in the literature examined within the framework of digitalization, technology, artificial intelligence, and religiosity, adopts a qualitative research design characterized by an interpretive and thematic approach. It is evident that in Turkey, the issue of artificial intelligence and religiosity generally focuses on “digital religious services, practical applications, and anxiety-based attitudes,” whereas Western literature tends to produce more theoretical and pluralistic approaches. Studies in the relevant literature draw attention to the potential of artificial intelligence and digital technologies to “reshape religious authority, transform rituals and practices into new forms, reconstruct or standardize religious knowledge, individualize religiosity, and generate new typologies of religiosity.” Furthermore, while artificial intelligence is viewed as a tool that facilitates religious practices, the unpredictable threats and concerns associated with its potential necessitate that researchers adopt a

multifaceted perspective and conduct an in-depth analytical process. The impacts of artificial intelligence on socio-everyday life are rapidly expanding, and studies conducted for diverse purposes provide insights into this interaction. In this regard, categorizing research spread across different disciplines by theme will serve as a guide for future studies. In particular, a comparative analysis of academic discussions centered on the technology–religiosity–privacy axis will reveal which issues have been the focuses of the literature and provide an opportunity to establish a clearer theoretical framework for future research.

**Keywords:** Sociology of religion, Digital religiosity, Artificial intelligence religiosity, Hybrid religiosity, Systematic analysis.

## Giriş

Tekno devrimler, toplumsal ilişkilerden ekonomik ve siyasi sistemlere kadar birçok alanda köklü değişimlere yol açmaktadır. Küreselleşmeye birlikte teknolojik gelişmelerde yaşanan artış ve yaygınlaşma ile insan yaşamında sistematik ve çok boyutlu dönüşümler meydana gelmektedir. Toplumsal değişimi tetikleyen birçok faktörden söz edilmektedir. Bu hususta kültürel normlar, iletişim ağları ve demografik özellikler belirleyici bir öneme sahiptir. Sanayi devrimiyle başlayan ve toplumsal olguları derinden etkileyen modernleşme serüveni; bilim, eğitim ve günlük yaşamda köklü değişimlere sebep olmuştur. Geleneksel toplumların merkezinde yer alan din olgusu sekülerleşmeyle birlikte zaman zaman etkisini kaybetmiş ancak din fenomeni tamamen ortadan kalkmamıştır. Din, özellikle bireysel inançların ve ibadetlerin özel alandaki fonksiyonunu devam ettirmiştir. Sonraki süreçte dinin modern dünya ile etkileşime girdiği bir dönem yaşanmıştır. Böylelikle modern insan, dinle ilişkisini özgürce tanımlama fırsatı bulmuş ve dinsel yaşamda çeşitlilikler meydana gelmiştir. Bu devrim sürecinde din, toplum üyeleri arasında manevi bir bağ kurulmasında ve ortak değerlerin oluşmasında vazgeçilmez bir unsur olarak rolünü sürdürmektedir. Başka bir deyişle kurumsal yapılarda ve yönetim biçimlerinde hatta demografik özelliklerde meydana gelen dönüşümlere rağmen (Yerli, 2023, s. 8533) din faktörü sosyal işlevleriyle potansiyelini korumaya devam etmektedir.

Günümüzde yapay zekâ ve entegre robotlar postmodern sonrası dönemin en hızlı ve köklü değişimlerinin yaşandığı evreye öncülük etmektedir. Algoritmalar ve büyük veri çeşitliliğinden üretilen yapay zekâ, işleyen, analiz eden ve üreten bir meta pozisyonda yer almaktadır. Yapay zekâ, insan merkezli olmamasıyla birlikte toplumsal gerçekliğin farklı şekillerde inşa edilmesine neden olmaktadır. Yapay zekâ, günümüzde birçok alanda gündelik/sosyal hayatı etkileyen, sağlıktan eğitim bilimlerine doğa bilimlerinden din bilimlerine kadar farklı disiplinlerde varlığını artıran bir olgudur. Yapay zekânın etkisini hissettirdiği alanlardan biri de toplumsal yapının önemli fenomenlerinden olan dindir. Nitekim din, sosyal işlevleriyle gündelik yaşamın önemli bileşenlerinden biridir. Dijitalleşmeye paralel olarak dini, sosyal ve kültürel sistemlerde hem bireysel hem de kolektif yeni dinamikler ortaya çıkmıştır (apcıoğlu ve Anık, 2021, s. 28).

Sosyoloji literatüründe dünyanın büyüünün bozulduğu, gündelik yaşamda dinin etkisinin giderek azaldığı, akıl ve bilimselliğin dinin yerine geçeceği iddialarına rastlamak mümkündür. Ancak ortaya çıkan yeni dindarlık biçimleri (Görünmeyen din, dijital dindarlık, hibrit dindarlık, gösterişçi dindarlık, vekil din (ait olmadan inanmak), sivil din vb.) ve dinsellikteki artışlar yeni tartışmaları beraberinde getirmektedir. Modernlik sonrası dönemde etkisini kaybettiği şeklindeki eleştirilere rağmen özellikle 1950’lerden sonra modern toplumun hayatında dindarlığın gücü ve fonksiyonlarının etkisi ve dinin kurumlar ve kültürlerle ilişkilerini sürdürmesi dinin toplum içerisinde yaşanmakta olan bir olgu olduğunu göstermektedir. Berger, dinin bu dünyadan hiç çekilmediğini, dinin bireysel boyutlarıyla güçlü ve geleneksel olmayan bir tarzda varlığını hissettirmeye devam ettiğini ifade etmektedir (Berger, 2015). Yine bununla bağlantılı olarak dindarlıkla ilgili inanış, düşünce, tutum ve davranışların boyutlarında da dönüşümler yaşandığı düşünölmektedir. Tüm bu süreç ve olgular sosyolojik araştırma alanı haline gelmekte, kültürel dokuda meydana sekülarizasyon ile beraber yeni dindarlık formlarının neler olduğu da bu araştırmalara dâhil edilmektedir.

Günümüzde yapay zekânın dini metinlerin incelenmesinde ve yorumlanmasında kullanılması, insan kapasitesinin ötesinde bazı yeni dindarlık kalıpları ortaya çıkarabilir. Çünkü yapay zekâ; dindarlık deneyimlerine, dini kurumlarla olan ilişkilere ve dindarlığın sosyo-kültürel biçimlerine yeni boyutlar katmaktadır. Bununla birlikte vaaz veren robot, sanal gerçeklik ile tavaf ve yapay zekânın

hazırladığı bir sohbet veya hutbe metni dinlemek gibi teknoloji ve dijitalleşmenin gelişmesiyle birlikte günlük yaşantıdaki pek çok deneyim değişim göstermektedir. Yapay zekâ dinsel yaşamı genişletmek gibi bazı imkânlar sunarken, ChatGPT vb. araçlar dinsel geleneklerinin nasıl anlaşılabileceği noktasında karmaşık bir algoritma ortaya çıkarmaktadır. Yanı sıra İslam dünyasında bireylerin dini tutumları ile yapay zekâya yönelik tutumları arasındaki ilişkiler ve farklılaşmalar da dikkat çekmektedir.

Pierre Bourdieu'nün habitus/field/capital üçlüsü (2019), dijital dindarlık veya yapay zekâ dindarlığı olgusunu çözümlemek için güçlü bir teorik çerçeve sunmaktadır. Basit anlatımla alışkanlıklar olarak tanımlanabilen habitus, kişilerin tutum, davranış, algı ve tercihlerinde içselleştirilmiş yapısal düzenlere karşılık gelir. Bu bağlamda yeni dijital dindarlık habitusları dinsel pratiklerin dijital düzlemde nasıl deneyimlendiğini, algılandığını ve eylem şemasına dönüştürüldüğünü göstermek için önemli bir teorik çerçeve sunabilir.

Modernitenin akışkan yapısına vurgu yapan Bauman (2013), sanal medyada paylaşıma sokulan içeriklerin bu denetlenemez ve sınırlandırılmaz yapısının nasıl dizayn edildiğini anlamamızı sağlamaktadır. Akışkan modernite kavramı, sosyal medya platformlarında mahremiyetin olabildiğince silikleşmesi, benlik sunumlarının gizlilik endişesinden soyutlanması, tüketim ve moda kültürünün küresel bir düzeye ulaşması, homojen/tek tipçi kimliklerin inşa edilmesi vb. birçok hususun çözümlenmesine teorik bir temel oluşturabilir. Nitekim yeni bir kamusal alan niteliği taşıyan sosyal medya, dinsel kimliğin sunumu (Goffman, 2020) ve benliklerin performe edilmesi süreçlerinde dinî sembol ve pratiklerin tüketim kültürü ve moda akımlarıyla iç içe geçerek küreselleşmesine zemin hazırlamaktadır.

Yapay zekâ dindarlığı, tekno dindarlık, dijital dindarlık, hibrit dindarlık vb. anahtar kavramlar etrafında toplanan tezleri ve eserleri tematik bir perspektifle bir araya getirmeyi amaçlayan bu çalışma, geniş bir spektrum sunmaktadır. Dijitalleşme, teknoloji, yapay zekâ ve dindarlık çerçevesinde ele alınan literatürün anlam örüntülerini derinlemesine çözümlemeyi hedefleyen bu çalışmada, yorumlayıcı ve tematik bir yaklaşım çerçevesinde nitel araştırma deseni benimsenmiştir. Dijital teknoloji ve dindarlık ilişkisine dair mevcut literatürde yer edinen teorik, kavramsal ve ampirik bulguları inceleyen bir literatür analizi olan bu araştırma, farklı disiplinlerde üretilen çalışmaları tematik olarak ortaya çıkarmayı ve kapsamlı bir değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Diğer bir ifadeyle ulaşılan literatürü sistematik bir biçimde sınıflandırmak ve tematik bir biçimde çözümlemek amaçlanmaktadır. Özellikle yapay zekâ bağlamında dindarlığın nasıl konumlandırıldığını göstermesi açısından ilgili literatür önem arz etmektedir. Araştırmanın problem ettiği meseleler şöyle sıralanmaktadır:

1. Yapay zekâ dindarlığı, tekno dindarlık, dijital dindarlık vb. kavramlar etrafında yer alan mevcut literatür, hangi teorik yaklaşımlar, temalar ve kavramlar çerçevesinde şekillenmektedir?
2. Literatürdeki bu çalışmalar, yapay zekâ ve dindarlık ilişkisinde ahlaki, etik ve kültürel kaygıları nasıl açıklamakta? Bu bağlamda hangi noktalarda ortaklaşma ve farklılaşma bulunmaktadır?
3. Mevcut akademik çalışmalar, dijital dindarlık meselesini ele alırken hangi kavramsal çerçeveleri kullanmaktadır? Bu çerçeveler dijital mahremiyet, yapay zekâ etiği veya algoritmik yönlendirme gibi konuları ne ölçüde karşılamaktadır?
4. Literatür taraması sonucunda yapay zekâ–dindarlık ilişkisini açıklayan bütüncül bir tematik yapı kurulabilir mi? Bu yapıda hangi eksik alanlar ve teorik boşluklar ortaya çıkmaktadır?

Yapay zekânın sosyo-gündelik yaşama yönelik etkileri hızla genişlemekte ve birbirinden farklı amaçlarla yapılmış çalışmalar bu etkileşime dair bilgiler sunmaktadır. Bu meyanda farklı disiplinlere dağılmış araştırmaların tematik halde tasnif edilmesi, sonraki çalışmalar için yol gösterici olacaktır. Özellikle teknoloji–dindarlık–mahremiyet ekseninde üretilen akademik tartışmaların karşılaştırmalı biçimde analiz edilmesi, literatürde hangi meselelere yoğunlaşmış olduğunu ortaya koyacak ve gelecekte yapılacak araştırmalara daha net bir teorik çerçeve oluşturma imkânı sağlayacaktır. Dolayısıyla bu araştırma, tüm bu yönleriyle din, dindarlık, yapay zekâ, dijitalleşme konularında

üretilen çalışmaların “din sosyoloji, antropoloji, felsefi ve kültürel” alanlardaki kesişimini ortaya koyan özgün bir sentez niteliğindedir.

## Yöntem

### Araştırma Deseni

Bu çalışmada, nitel araştırma deseni içinde yorumlayıcı ve tematik bir yaklaşım benimsenmiştir. Dijitalleşme, teknoloji, yapay zekâ ve dindarlık çerçevesinde ele alınan literatürün anlam örüntülerini derinlemesine çözümlemeyi hedefleyen bu araştırmada, sistematik inceleme ve analiz tekniği kullanılmıştır. Yazılı ve görsel belgelerin sistematik bir biçimde toplanmasında işlevsel bir metot olan doküman analizi ile metinlerin bağlamlarına, amaçlarına ve kuramsal temellerine odaklanılmıştır (Sak, vd., 2021). Bu yolla elde edilen verilerden yorumlayıcı anlamlar çıkarmada tematik analiz ve elde edilen verilerin detaylarını betimlemede içerik analizi tekniklerine de başvurulmuştur.

Bir araştırma konusuna veya problemine ilişkin mevcut bilimsel çalışmaların önceden belirlenmiş kriterler çerçevesinde taranması, seçilmesi, değerlendirilmesi ve sentezlenmesi sürecidir (Petticrew ve Roberts, 2006; Page vd., 2021). Klasik literatür derlemelerinden farklı olarak bu teknikte kaynak seçimleri tanımlanmış ölçütlerle gerçekleştirilir (Siddaway vd., 2019). Bu teknik ile herhangi bir konuda birikmiş çalışmaların farklılıkları ve ortak yönleri sistematik biçimde ortaya koyulmaktadır. Sistematik literatür analiz sürecinde araştırma sorusu belirlenmekte, uygun veri tabanları seçilmekte, anahtar kelimeler tanımlanmakta, dahil etme ve hariç tutma kriterleri oluşturulmakta ve elde edilen çalışmalar belirlenen ölçütler doğrultusunda değerlendirilmektedir (Page vd., 2021; Snyder, 2019).

Elde edilen nitel veri setlerinden temalar saptamaya yarayan esnek ve kompleks bir teknik olarak tematik analiz (Braun ve Clarke, 2021) ise, temalardan kuram üretilmesini ve teorilerin teste tabi tutulmasını sağlamaktadır. Bu meyanda çalışmada tematik analiz (Hınız ve Yavuz, 2023), temaların kategorize edilmesinde ve ulaşılan belgelerin ortak temalarını keşfetmede kullanılmıştır.

### Çalışma Grubu

2000-2025 yılları arasındaki literatürün ele alındığı bu çalışmada, “dijital dindarlık, yapay zekâ dindarlığı, tekno dindarlık, hibrit dindarlık, sanal dindarlık, makineleşme ve dindarlık” şeklindeki anahtar kelimeler ile bir tarama yapılmıştır. Ulusal tez merkezi, Dergi park, Web of Science, Scopus, Google Scholar gibi veri tabanları etrafında bir aramanın yapıldığı araştırmada disiplinler olarak herhangi bir sınırlandırmaya başvurulmamıştır. Araştırmanın problem ettiği meselelere ilişkin doğrudan akademik yayınların esas alındığı çalışmada, dijital platformlardaki (YouTube, X Twitter, forum) uzun-form içerik analizlerini kapsayan yayınlar hariç tutulmuştur. Sistematik derleme sonucunda çalışmaya dahil edilen literatür PRISMA şemasında şöyle ifade edilebilir:

#### *PRISMA Akış Süreci*

Ulusal tez merkezi, Dergi park, Web of Science, Scopus, Google Scholar taramaları neticesinde yaklaşık 80 çalışmaya ulaşıldı:

- Web of Science: 18 kayıt
- Scopus: 15 kayıt
- TR Dizin: 12 kayıt
- Google Scholar: 37 kayıt

Sonraki aşamada, tekrar eden 14 yayın çıkarılmıştır. Ardından “dijital dindarlık, yapay zekâ dindarlığı, tekno-dindarlık, hibrit dindarlık, sanal dindarlık, makineleşme ve dindarlık” kavramlarıyla doğrudan ilişkili olmadığı belirlenen 32 çalışma da kapsam dışı bırakılmıştır. Dâhil etme ölçütleri şöyle sıralanabilir:

1- Din-teknoloji-dijitalleşme ve yapay zekâ arasındaki ilişkiyi doğrudan inceleyen çalışmalar.

2- Tam metnine erişilebilen ve analiz edilebilir nitelikte olan çalışmalar.

3- Belirlenen zaman aralığı (2000–2025) içinde yayımlanmış çalışmalar.

Hariç Tutma Ölçütleri:

1- Din-teknoloji-dijitalleşme ve yapay zekâ arasındaki ilişkisini doğrudan ele almayan konu dışı çalışmalar.

2- Metodolojik içeriği yetersiz olan yayınlar.

3- Aynı çalışmanın tekrar yayımlanmış (mükerrer) versiyonları

Dâhil edilen çalışmalar

Nihai çalışma sayısı: 22

- Tema 1: 6 çalışma

- Tema 2: 8 çalışma

- Tema 3: 8 çalışma

Toplam: 22 çalışma

Makalenize aşağıdaki tabloyu da ekleyebilirsiniz:

Tema Çalışma Sayısı

Yapay Zekâya Yönelik Tutumlar, Kaygılar, Güven ve Dindarlık İlişkisi:6

Yapay Zekânın Dinî Pratikler, İbadetler, Fetvalar ve Dini Otorite Üzerindeki Etkisi:8

Yapay Zekâ, Din ve Toplumun Geleceği: Kuramsal, Felsefî ve Etik Tartışmalar:8

## Veri Toplama Araçları ve Analizi

Bu çalışmada tüm belgeler doküman analizi ile taranmış, anahtar kelimeler ekseninde metinlerde en sık tekrar edilen kavramlar, yöntem türleri ve benzer içerikler gruplanarak üç ana tema inşa edilmiştir. Bu temalar: “1-Yapay Zekâya Yönelik Tutumlar, Kaygılar, Güven ve Dindarlık İlişkisi, 2- Yapay Zekânın Dinî Pratikler, İbadetler, Fetvalar, Din Hizmetleri ve Dini Otorite Üzerindeki Etkisi, 3- Yapay Zekâ, Din ve Toplumun Geleceği: Kuramsal, Felsefî ve Etik Tartışmalar” şeklinde başlıklandırılmıştır. Aşağıda bu temalara ilişkin çalışmalar kategorize edilerek sunulmuştur:

Tema-1: Yapay Zekâya Yönelik Tutumlar, Kaygılar, Güven ve Dindarlık İlişkisi

1. Postmodern Dindarlık ve Yapay Zekâ Kaygısı İlişkisi (Yakut, 2024).

2. Yapay Zekâya Yönelik Tutum ve Dindarlık İlişkisi (Yakut, 2024).

3. Perceptions, Attitudes and Trust Towards Artificial Intelligence, An Assessment of the Public Opinion (Liehner vd., 2023).

4. Attitudes to AI Among High School Students: Understanding Distrust Towards Humans Will Not Help Us Understand Distrust Towards A(Bochniarz vd., 2022).

5. Artificial Intelligence as a Tool Supporting Prayer Practices(Gruchoła vd.)

6. The Relationship between Religiosity Level and Emotional Responses to Artificial Intelligence in University Students(Kozak-Fel, 2024).

Tema-2: Yapay Zekânın Dinî Pratikler, İbadetler, Fetvalar, Din Hizmetleri ve Dini Otorite Üzerindeki Etkisi

1. İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz(Ünal, 2024).

2. Siyer Sahasında Sorulan Sorulara Yapay Zekâ Modellerinden Google Gemini Tarafından Verilen Cevaplara Dair Bir Araştırma (Gömbeyaz, 2024).

3. Dini Bağlamda Robot Kullanımı: Budist Robot Rahip Mindar Örneği Üzerinden Tutumların Niteliksel Analizi(Şahin, 2024).

4. Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Din(Kızılgeçit vd., 2022).

5. Makinizm Çağında Dinsellik(Çuhadar, 2020).

6. A New Dimension in the Paradigm of Social Change: Artificial Intelligence and The Transformation of Religious Life(Düzbayır, 2025).

7. Yapay Zekâ Dindarlığının Medyadaki Erken Görünümleri: Kübra Dizisi Örneği(Karaarslan - Karaarslan, 2025).

8. Yapay Zekâ ve Din(Karşlı, 2024).

Tema-3: Yapay Zekâ, Din ve Toplumun Geleceği: Kuramsal, Felsefî ve Etik Tartışmalar

1. God, Human, Animal, Machine: Technology, Metaphor, and the Search for Meaning(O’Gieblyn, 2021).
2. The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence (Kurzweil, 2000).
3. Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies (Bostrom, 2017).
4. Religion and Artificial Intelligence: An Introduction(Singler, 2024).
5. Artificial Intelligence and Religion: Recent Advances and Future Directions(Dorobantu, 2022).
6. Yapay Zekâya Dair Etik Sorunlar(Yeşilkaya, 2023).
7. Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması(Dereli, 2019).
8. Yapay Zekâ ve Din Anlayışı: Ahlaki Bir Bakış Açısı(Tampubolon-Nadeak, 2024).

Her üç temada yer edinen eserler üç aşamalı bir analiz perspektifiyle irdelenmiştir. Öncelikle bahsi edilen araştırmaların amaçlarına odaklanılmıştır. Böylelikle ana kavramsal çerçeve ekseninde çalışmanın genel eğilimleri tespit edilmiştir. Metin içinde açıkça belirtilen kavramlar ve örtük söylemler içerik açısından tahlil edilmiştir. Tematik ve içerik analizi sonucunda elde edilen bağlamsal notlar karşılaştırılarak incelenmiştir (Patton, 1999, ss. 119-122). Daha sonra her doküman için içerik özetleri sunulmuş, bunlar üzerinden analizler yapılmıştır. Nihai olarak benzer ve farklılıklar dikkate alınarak üretilen temalar altında biriken çalışmalar açıklayıcı ve betimleyici bir bakış açısıyla aktartılmıştır.

### Araştırma Etiği

Bu araştırmada anket, görüşme tekniği gibi veri toplama araçları kullanılmadığından, insan ya da hayvanlardan veriler toplanmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

### Araştırmanın Bulguları ve Analizi

#### Yapay Zekâya Yönelik Tutumlar, Kaygılar, Güven ve Dindarlık İlişkisi

Yapay zekâ ve robotik kodlamaların gündelik yaşamdaki etkinliğinin artışı bu günlerde dindarlık olgusunun bu gelişmelerle nasıl etkileşime gireceği problemi birçok araştırmacıyı bu konularla ilgilenmeye sevk etmektedir. Yapay zekâ dindarlığı, tekno dindarlık, dijital dindarlık, sanal dindarlık ve hibrit dindarlık gibi kavramlar çerçevesinde birçok makale, kitap ve derleme tarzı çalışmalar yapılmaktadır. Dindarlık temalı çalışmalara bakıldığında Türkiye özelinde Batıya kıyasla az sayıda çalışmadan söz edilebilir. Türkiye’deki çalışmalarda çoğunlukla: “dinsel materyallere eriştiren mobil uygulamalar, çevrimiçi din eğitimi, dini törenlerin sanal mecrada icra edilmesi, dijital fetva kültürü, yapay zekâ kaygısının dindarlıkla ilişkisi” gibi konularda yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir.

Bu tema altında toplanan çalışmalar yapay zekâya yönelim tutumların; 1) güven ve belirsizlik ilişkisi, (2) dindarlığın etik ve ontolojik çerçeveyici etkisi, (3) teknolojik sistemlerin anlaşılabilirliğine bağlı epistemik kaygılar ekseninde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Bu üçlü yapı kültürel ve normatif düzeyde bir yapay zekâ algısının olgusunu göstermektedir.

Bu alanda yapılmış önemli çalışmalardan bir tanesi İdris Yakut’un *Postmodern Dindarlık ve Yapay Zekâ Kaygısı İlişkisi* (2024) adlı makalesidir. Bu araştırmanın amacı, “postmodern dönemde dindarlık ile yapay zekâ kaygısını çeşitli değişkenler açısından ele almak ve bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır.”(Yakut, 2024, s.900) Nicel araştırma tekniklerinden olan ilişkisel tarama modeli kullanılan çalışmada, Ankara ili Polatlı ilçesinde ikamet eden 17-49 yaş aralığındaki 450 birey üzerinde bu tarama gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda postmodern dönemde dindarlık ile yapay zekâ kaygısı puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Yazara göre teknolojinin ve bireysel yaşamın merkezde olduğu postmodern dönem, kendi yapısal özellikleri dikkate alındığında bu dönemin dindarlık biçimiyle yapay zekâ kaygısı arasında bir ilişki olmaması

doğal bir husustur(Yakut, 2024, s.933). Bununla birlikte sosyo-gündelik yaşamda teknolojik bir imkân olarak yapay zekâ, insani değerler üzerinde yarattığı tehditler bağlamında belli bazı kaygıları beslemektedir.

Yakut, *Yapay Zekâya Yönelik Tutum ve Dindarlık İlişkisi* (2024b) başlıklı çalışmasında ise yapay zekâ ve dini tutum arasındaki ilişki yaş, cinsiyet, medeni durum vb. değişkenlere göre tahlil edilmiştir. Diğer bir ifadeyle çalışmada “Yapay zekâya yönelik genel tutum düzeyi ile dinî tutum düzeyi arasında nasıl bir ilişki vardır?” sorusuna yanıt bulmak ve demografik değişkenlere göre bu ilişkinin farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya çıkarmak istenmektedir. Yakut, dini tutumun doğrudan yapay zekâ tutumlarını etkilediğini gösterecek anlamlı bir ilişki kümesine ulaşmazken, demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, medeni durum, ekonomik durum ve eğitim seviyesi) ile dini tutumu arasında tutarlı bir ilişkiyi tespit etmektedir. Dijital çağın önemli belirtilerinden biri insanların yaşamlarının herhangi bir anında özel bir ilgiye gerek duymadan teknolojiyle iç içe olmalarıdır. Ancak söz konusu değişkenlerin yapay zekâya yönelik bakışta anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır (Yakut, 2024b, s.56).

Dini tutum ile yapay zekâya yönelik genel tutum arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmada, dini hassasiyet arttıkça yapay zekâya yönelik bir mesafe olduğundan bahsedilmektedir(Yakut, 2024b, s.56). Aslına bakılırsa yazarın tutum ilişkisi açısından önemli bir sonuca ulaştığı söylenebilir. Dinsel yapıların ahlaki temelleri teknolojik gelişmelere mesafeli yaklaşmayı öngörmektedir. Nitekim yapay zekâya dair etik ve ahlaki kaygılar bunun göstergelerinden biridir. Bununla birlikte dijital ve sanal platformların mahremiyeti silikleştiren yapısı ve yapay zekaya entegre teknolojilerin dindarlık algıları ve pratikleri üzerinde öngörülemez olumsuz yansımaları meseleyi derinlemesine irdelemeyi gerekli kılmaktadır.

Buraya kadar bilgisi verilen çalışma kümesinde “Dindarlık ile Yapay Zekâ Tutumu Arasında Zayıf veya Doğrudan Olmayan İlişki” meselesinin öne çıktığı görülür. Yakut’un çalışmaları dindarlık ile yapay zekâya yönelik genel algı düzeyinde güçlü, istatistiksel ve doğrudan bir ilişki olmadığını bulgular. Ancak Yakut’un *Yapay Zekâya Yönelik Tutum ve Dindarlık İlişkisi* başlıklı araştırması, “Dindarlığın Dolaylı Etkisi – Mesafe ve Temkinli Yaklaşım Üretimi” kümesine dâhil edilebilir. Nitekim aşağıda özet olarak bilgisi sunulan *The Relationship between Religiosity Level and Emotional Responses to Artificial Intelligence in University Students* başlıklı çalışmada, özellikle dini normların teknolojik risk algısının yorumlanmasında çerçeveleyici bir rol üstlendiği ortaya koyulur.

Jaroslav Kozak ve Stanislaw Fel’in *The Relationship between Religiosity Level and Emotional Responses to Artificial Intelligence in University Students* (2024) başlıklı makalesinde, dindarlık düzeyi çerçevesinde yapay zekâya verilen tepkiler analiz edilmektedir. Toplumun önemli bileşenlerinden biri olan din, Kozak ve Fel’e göre yapay zekâya yönelik tutumlarda da etkilidir. Çalışmada Welch’in varyans analizi (ANOVA) kullanılmış bu yöntem ile üniversite öğrencilerinin dindarlık düzeyleri ile yapay zekâ tutumları arasındaki ilişkilerin karşılaştırması amaçlanmıştır. Dindar olmayan, dindar ve kayıtsız gruplar arasında “korku, üzüntü ve öfke” gibi duygu düzeylerinde önemli farklılıklar tespit edilmiş, YZ’ye verilen duygusal tepkilerde önemli farklılıklar bulunmuştur.

Bu kümede zikredilebilecek diğer bir çalışma Malgorzata Gruchola ve arkadaşları *Artificial Intelligence as a Tool Supporting Prayer Practices* (2024) başlıklı makalesidir. Dini pratik düzeyi yüksek olan bireylerde yapay zekâya yönelik yaklaşımın daha muhafazakâr/temkinli olması ve dinsel pratikleri katılım arttıkça teknolojiye daha sınırlı ve kontrollü bir tutumum geliştirilmesi sonuçları bu kümedeki bulguları açıkça yansıtmaktadır. Dua etme sıklığı, dini uygulamalara katılım ile yapay zekâ teknolojilerine dayalı dua programlarına yönelik tutum arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmada, “Katılımcıların dua etme sıklığı ve dini uygulamalara katılım düzeyi ne kadar yüksekse, yapay zekâya dayalı dua programları/uygulamalarına yönelik tutum o kadar muhafazakârdır.”(Gruchola vd.,2024, s.3) hipotezi gibi 4 temel hipotez geliştirilmiştir. Çalışmanın ulaştığı sonuçlardan biri dini uygulama sıklığı ve katılımı yüksek olan bireylerde dua destekli yapay zekâ uygulaması kullanımının daha tutucu olduğudur. Bununla birlikte “Katılımcılar ne kadar yaşlıysa, dua programlarına/uygulamalarına yönelik tutumları o kadar muhafazakârdır.”(Gruchola vd., 2024, s.12) sonucu elde edilmiştir. Bu

çalışma hem örneklem büyüklüğü hem geliştirdiği hipotezler hem de belirlediği değişkenler açısından kayda değer nitelikteki sonuçlara ulaşmıştır. Bu yönüyle yapay zekâyâ yönelik tutumun ölçülmek istendiği araştırmalar için örnek olabileceği düşünülmektedir.

Batı’da yapay zekâyâ yönelik tutum konusunda yapılan çalışmalardan biri Gian Luca Liehner ve diğer yazarların tamamladığı *Perceptions, Attitudes and Trust Towards Artificial Intelligence-An Assessment of the Public Opinion* (2023) başlıklı araştırmadır. Araştırmanın çıkış noktası yapay zekâ kullanımının toplum ve bireyler üzerindeki etkisine dair sorunları gündeme getirmektir. Bu bağlamda YZ’ya ilişkin toplumsal algıları araştıran yazar, katılımcıların yapay zekâyı gündelik yaşama uyum sağlayan, bağımsız düşünüp hareket edebilen ve insan yaşamına yardımcı olan bir araç olarak gördüklerini ortaya koymaktadır (Liehner vd., 2023, s.32). Bununla birlikte yazar katılımcıların gizlilik endişelerini, kötüye kullanma korkularını ve güvenlik sorunlarına yol açabilecek kaygılarını yapay zekânın altında yatan mekanizmaları anlayamamalarına bağlamaktadır. Nihai olarak yazar, teknolojik olgunluğun ve gizlilik kaygılarının yapay zekâyı kötüye kullanım korkusuna yol açtığını tespit etmektedir.

Başka bir çalışmada Klaudia T. Bochniarz ve meslektaşlarının lise öğrencilerinin yapay zekâyı nasıl değerlendirdiklerini anlamaya çalıştıkları *Attitudes to AI Among High School Students: Understanding Distrust Towards Humans Will Not Help Us Understand Distrust Towards Ai* (2022) adlı çalışmalarıdır. Gençlerin hayatlarında giderek belirgin hale gelen yapay zekâ tutumlarını tahlil eden yazar, ona karşı potansiyel güvensizliği açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Ergenlerin yapay zekâyı (YZ) ve gelişimini nasıl gördüklerini irdeleyen yazar, araştırmada yapay zekânın daha düşmanca algılandığı ve yapay zekânın duygular tarafından daha az yönetildiği düşünüldüğünde yapay zekâyâ yönelik güvensizliğin arttığına dair bulgular elde etmiştir.

Yukarıda söz edilen (Gian Luca Liehner- Klaudia T. Bochniarz ve meslektaşları) iki çalışma bulguları veriler neticesinde “Yapay Zekâyâ Yönelik Güven, Kaygı ve Belirsizlik Algısı” kümesi içerisinde yorumlanabilir. Bu gruptaki iki çalışma yapay zekâyâ yönelik tutumların temel belirleyicisinin “güven” ve “belirsizlik algısı” olduğunu göstermektedir. Her iki çalışmada da fikir beyan eden katılımcılar yapay zekâ ve entegra robotik teknolojileri faydalı araçlar olarak görmekle birlikte kontrol kaybı ve karar verme süreçlerinin belirsizliği gibi sebeplerden ötürü endişeler yaşamaktalar.

Yapay zekânın gündelik yaşamdaki hızlı nüfuzu, fertlerin dindarlık ve maneviyat algılarını, kaygılarını, güven ve tutumlarını yeniden şekillendirmektedir. Nitekim buna ilişkin söz konusu literatür yeni dinsel yönelimlerin ve kültürel değerlerin salt dijital yeterlilikle açıklanamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla dindarlık ve yapay zekâ tutumlarında çift yönlü bir etkileşime dikkat çekilmekte, dinsel duyarlıklar bir taraftan teknolojik gelişmelere karşı ihtiyatlı yaklaşma düşüncesi üretmekte diğer taraftan yapay zekânın pragmatik, işlevsel ve araçsal biçimde kullanılmasına da zemin hazırlayabilmektedir. Bu meyanda ilgili literatürde sanal ibadet, fetva algoritmaları ve dini eğitim uygulamalarında yapay zekânın rahatlıkla benimsendiği tespit edilmektedir.

Yapay zekâ ve dindarlık arasındaki bu ikili yapı dindarlığın tek yönlü bir belirleyici olmadığını daha çok bağlamsal zeminde değişken ve çok boyutlu bir olgu olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Yukarıda bahsi edilen çalışmalar yapay zekâyâ yönelik tutumları şöyle özetlemektedir: “Gizlilik ihlali, kötüye kullanım korkusu, duygusal tepkiler (korku–öfke–şüphe), algoritmik özerklik kaygısı ve ahlaki sorumluluğun makinelerle devri.” Benzer biçimde İdris Yakut’un yapay zekâ kaygısına dair çalışmasının sonuçları YZ’ya yönelik tutumların “dindarlık, mahremiyet hassasiyeti, dini otorite algısı ve postmodern bireyselleşme” algılarıyla iç içe geçtiğini göstermektedir. Ancak özellikle Gruchola ve arkadaşlarının yaptığı çalışma, sanal vaazlar veya dini içerik öneri sistemleri aracılığıyla yapay zekâyı dindarlığın bütünleşebileceğini ortaya koymaktadır.

Sonuç itibarıyla sahada yapılan ampirik çalışmalar incelendiğinde; “YZ’nin ahlaki tehdit oluşturduğu düşüncesi, insan iradesi–makine özerkliği çatışması, kısmen postmodern dindarlık bağlamında ele alınan güvensizlik örüntüleri” gibi yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Sosyo-demografik

değişkenlerin yapay zekâya yönelim tutumlardaki etkisinin dikkate alındığı araştırmalarda ise “cinsiyet, yaş, eğitim, gelir, medeni durum” gibi değişkenlerin Türkiye özelinde yapay zekâ kaygısını açıklamadaki gücünün sınırlı olduğu tespit edilmektedir. Nitekim Türkiye’de genellikle “dijital din hizmetleri, pratik kullanım ve kaygı-temelli tutumlar” üzerine yoğunlaşıldığı, Batı literatüründe ise daha fazla teorik ve çoğulcu yaklaşımların üretildiği anlaşılmaktadır.

### **Yapay Zekânın Dinî Pratikler, İbadetler, Fetvalar, Din Hizmetleri ve Dini Otorite Üzerindeki Etkisi**

Bu tema altında irdelenen çalışmalar, dinsel bilginin üretimi ve güvenilirliği, ibadet pratiklerinin dijitalleşmesi ve dinî otoritenin yeni form ve biçimlerdeki dönüşümü kesişiminde üç temel eksen etrafında betimlenmiştir. Bu alandaki literatürde farklı bağlamlara odaklanan çalışmalar bulunmakla birlikte, yapay zekânın dinî alanı yalnızca teknik olarak destekleyen bir araç olmaktan çıkarak, onu yeniden yapılandıran bir aktör hâline getirdiği sonucu öne çıkmaktadır. “Yapay Zekâ ve Dinî Bilgi Üretiminde Epistemik Güven Sorunu (Fetva, Cevap ve Doğruluk Problemi)” kümesi altında 3 çalışma ((Ünal, 2024; Gömbeyaz, 2024; Karşı, 2024) gruplaşmaktadır.

Sevim Ünal’ın *İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz* (2024) başlıklı makalesinde, bilgi üretimi ve paylaşımı noktasında yapay zekâ uygulamalarının dini sorulara verdiği cevaplar incelenmektedir. Söz konusu fetvalar ChatGPT, Google Gemini ve Microsoft Copilot sistemlerinin cevaplarıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Bulgular; “Yapay zekâ uygulamalarının temel dinî hükümlerde genel bir mutabakat sergilediğini, ancak detaylı meselelerde farklılaşarak hatalı fetvalar verebildiğini, tutarsızlıklar gösterdiğini ve birbirleriyle çelişkili hükümler bildirdiğini ortaya koymaktadır.”(Ünal, 2024, s.161)

Melek Yılmaz Gömbeyaz’ın *Siyer Sahasında Sorulan Sorulara Yapay Zekâ Modellerinden Google Gemini Tarafından Verilen Cevaplara Dair Bir Araştırma* (2024) başlıklı makalesinde “doğruluk”, “tarafsızlık”, “anlama/algılama ve bağlantı kurma”, “yararlılık” ve de “kapsam genişliği” yönleriyle yapay zekâ modeline siyer alanından bazı sorular sorulmuştur. Google Gemini’den elde edilen veriler yapay zekânın siyer sahasına sunacağı katkılar açısından güçlü ve zayıf taraflarıyla gözden geçirilmemesi gereken noktalara dair tecrübeler ortaya konulmuştur.

Bir diğer çalışma Necmi Karşı’nın yapay zekâdan dini alanda nasıl faydalanılabileceğine yönelik bir tartışmayı konu edindiği *Yapay Zekâ ve Din* (2024) başlıklı araştırmasıdır. Teorik ve disiplinler bir perspektifle tasarlanan bu çalışmada: “yapay zekânın dinî kimliği dönüştürücü potansiyeli, fırsatları ve riskleri incelenmekte; din eğitimi, din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi teoloji bağlantılı bilim dallarıyla olan etkileşimi üzerinden yapay zekâ ve dijital teknolojilerin dinsel kullanım alanları değerlendirilmiştir.”(Yüksel, 2025, s.290) Yapay zeka ile din arasındaki kompleks ilişkileri analiz eden bu araştırma, teknolojik ilerlemelerin dini inanç ve pratikler üzerindeki etkilerini anlamadan yol gösterici bir niteliktedir. Yapay zekânın Tanrı’nın varlığına yönelik bir tehdit oluşturabileceği savunan Karşı, ayrıca yapay zekânın Tanrı’nın varlığını kanıtlama aracı olarak da kullanılabileceğini öne sürmektedir (Yüksel, 2025, s.294). Bu bağlamda ChatGPT, Claude ve Gemini gibi doğal dil işleme modellerine “Tanrı nedir?” sorusunu yönelten Karşı, “bu modellerin metafizik ve teolojik konularda tarafsız ve kapsayıcı bir tutum sergilediklerini göstermektedir.”(Yüksel, 2025, s.295).

Söz konusu gruptaki çalışmalar, dinî bilgi üretiminde yapay zekânın kesin/mutlak bilgi üreten bir araç olmadığı, kişiye, bağlama ve değişkenlere göre cevaplar üreten bir araç olduğu resmedilmektedir. Örneğin fetva üretiminde yapay zekâ sohbet araçlarının zaman zaman çelişkili, tutarsız ve bağlam dışı bilgiler sunduğu görülmektedir. Dini pratiklerin makinalaşması, yapay zekânın dini bilgi üretme kapasitesi, dinsel danışmanlık rolü ve fetva verme süreçlerinin incelendiği çalışmalarda, öncelikle yapay zekânın temel düzeyde çelişkili ve bağlam dışı hükümler ürettiği dikkat alınarak ancak yardımcı bir araç olabileceğine işaret edilmektedir. Nitel ve karşılaştırmalı doküman analizine dayanan çalışmalarda (Ünal ve Gömbeyaz’ın araştırmaları gibi) ise yapay zekânın dini bilgi üretmesindeki epistemolojik risklerine dikkat çekilmektedir. Bu kümedeki çalışmaların bulguları

klasik/geleneksel otoriteye dayalı üretilen bilginin yeni algoritmik sistemler karşısında yeniden tartışılmaya açıldığını ortaya koyar.

“Dijitalleşen Ritüeller ve Dinî Pratiklerin Teknolojik Aracılığa Dönüşmesi” başlıklı alt kategoride, Çuhadar (2020), Ünal (2024) ve Gömbeyaz (2024) çalışmalarına yer verilebilir. Özellikle Çuhadar’ın çalışmasında, gelişen otomasyon sistemleri, dijital arayüzler ve dinsel pratiklerin giderek yaygınlaşan makineleşme süreci bağlamında ele alındığı; dua uygulamaları, sanal ritüeller, dijital mezar taşları gibi örnekler üzerinden ibadetlerin yalnızca fiziksel mekânlarda değil, aynı zamanda dijital mecralarda da icra edildiğinin ortaya konulduğu görülmektedir. *Makinizm Çağında Dinsellik* (2020) adlı çalışmasıyla teknoloji ve dinsellik arasındaki ilişkiyi analiz eden Mustafa Çuhadar, Ali Şeriatî’nin “makinizm” kavramından hareketle, dinsel pratiklerin makinelerle birlikte nasıl evrildiği üzerine örnekler sunmaktadır. Çalışmada; “sanal mezarlık, dijital mezar taşları, dinsel matik olarak adlandırılan hatim matik, esans matik gibi iletişim teknolojilerini de içerecek şekilde tasarlanan teknolojik-dinsel pratikler incelenmektedir.” (Çuhadar, 2020, s.241). Bazı dinsel pratiklerin iletişim teknolojilerine ve makinelere uyarlandığı sonucuna ulaşan Çuhadar, farklı din ve geleneklerde dinsel makinizm kavramının teknolojik-dinsel pratiklerin incelenmesi açısından açıklayıcı bir terim olduğunu vurgulamaktadır. Bu devinim serüveninde ibadetlerin teknolojik sistemler üzerinden yeniden problematize edilmesi, ritüellerin dijital/sanal ortamlar yeniden tanımlanan formlarda yapısal aktörler olarak varlık bulduğunun anlaşılması noktasında önem arz etmektedir.

Bu kümede yer alan diğer bir çalışma Meryem Şahin’in Dini Bağlamda Robot Kullanımı: Budist Robot Rahip Mindar Örneği Üzerinden Tutumların Niteliksel Analizi (2024) adlı çalışmasıdır. Doküman analizi tekniğiyle dini robotlara karşı tutumlar ekseninde bir analiz amacı taşıyan çalışma, din hizmetlerine duyulan memnuniyetsizlik üzerinden robotlara olumlu tutum sergilenmesi arasında ayırt edici bulgulara ulaşmaktadır. Araştırmada robotlara yönelik olumsuz tutumlar ile birlikte “kaygı ve hayranlık duyguları”, “din ve maneviyata” dair veriler tespit edilmektedir.

“Dinî Otoritenin Dönüşümü, Dinin Teknolojik Yeniden Yorumlanması ve Transhümanist Bağlamda Dönüşüm” başlıklı kümede “Karaarslan ve Karaarslan, 2025, Kızılgeçit vd., 2022; Düzbayır, 2025” çalışmalar sıralanabilir. Yapay zekâ ile din arasındaki ilişki konusunu kapsayan literatürdeki çalışmaların farklı alanlarda yapıldığı görülmektedir. Transhümanizm ve yapay zekâ olguları karşısında dinî tecrübe alanının nasıl değişim/dönüşüm geçireceği konusunu ele alan ve Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Yapay Zekâ, Transhümanizm ve Din* (Kızılgeçit, vd., 2022) kitabı din/dindarlık ve yapay zekâ alanındaki temel kaynaklardan biridir. Editöryel araştırmada yapay zekâ ve din ilişkisi, yapay zekânın insan hayatına sağlayacağı kolaylıklar ve ortaya çıkabilecek olumsuzluklar konu edinilmektedir.

Bilal Düzbayır’ın *A New Dimension in the Paradigm of Social Change: Artificial Intelligence and The Transformation of Religious Life* (2025) isimli makalesi alanda yapılmış önemli çalışmalarından bir diğeridir. Gözlem yoluyla elde edilen bulguları betimleyen Düzbayır, yapay zekâ uygulamalarının bireylerin zihinlerinde dini inançlarla nasıl temas ettiğini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Ona göre yapay zekânın dini pratiklerde kullanım örnekleri bazı bireylerde dini inançlarla çelişen düşüncelere yol açmaktadır. Düzbayır, yapay zekânın dini inançlar, etik değerler ve geleneksel otorite üzerindeki potansiyel etkilerini değerlendirmekte, yapay zekânın olası risklerine dikkat çekmektedir.

Faruk Karaarslan ve Ömer Nihal Karaarslan tarafından yapılan *Yapay Zekâ Dindarlığının Medyadaki Erken Görünümleri: Kübra Dizisi Örneği* (2025) adlı çalışma, yapay zekânın dindarlık ile nasıl etkileşime geçeceği analiz edilmektedir. Bu çalışma medyaya yansıyan ve yapay zekâ teknolojiler ile dindarlık arasındaki ilişkinin irdelendiği ilk örneklerinden biridir. Kübra dizisinin dindarlığın dönüşen yönüne dair ön görüşleri ile dinin geleceğine dair yaklaşımları, çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Yapay zekâ teknolojilerinin dini ve kültürel pratiklerle nasıl etkileşime girdiğini gözler önüne seren bu çalışma, “KÜBRA” adlı yapay zekâ, sadece bir teknoloji temsilinden ibaret olmayıp aynı zamanda dini inanç, otorite ve toplumsal örgütlenme biçimleri üzerinde dönüştürücü” (Karaarslan ve Karaarslan, 2025, s.135) bir rol üstlendiğine ulaşmaktadır. Yapay zekânın

dindarlıkla karşılıklı etkileşiminde yeni gündelik hayat formlarının ortaya çıkacağını ifade eden yazarlar, bu yönüyle söz konusu dizinin yapay zekâ temelli dindarlığın erkek görünümünü yansıttığını düşünmektedirler.

Bu kümede analiz edilen çalışmalar yapay zekânın dinî otoriteyi yeniden dağıtan bir aktör olarak konumlandığını göstermektedir. Robot rahip örneği üzerinden yapılan çalışma, dinsel rehberlik sistemlerinde yapay zekânın algoritmik ve hibrit yapısının yeni bir aktör olarak sahne aldığını ortaya koyar. Bu bağlamda yapay zekânın bu pozisyonu “kim dinî bilgi üretebilir?”, “otorite kime aittir?” ve “meşru dini rehberlik nedir?” sorularını yeniden gündeme getirmektedir. Literatür, teknolojik gelişmelerin yalnızca pratikleri değil, aynı zamanda dinin anlam dünyasını ve metafizik sınırlarını da yeniden şekillendirdiğini ileri sürmektedir.

Yanı sıra yapay zekânın dinsel inanç yapıları üzerindeki iki yönlü ve gerilimli yapısını irdeleyen Şahin, Budist robot rahip Mindar örneği üzerinden bir çözümleme yapmaktadır. Bununla birlikte Çuhadar, Makinizm kavramından hareketle, hatim-matik, esans-matik ve sanal mezarlık gibi örnekleri analiz ederek dini pratiklerin otomasyon ve makineleşme ile nasıl iç içe geçtiği ortaya koymaktadır. Bu çalışmalar, yapay zekâ ve entegre teknolojilerin dini pratikleri yalnızca kolaylaştırmakla kalmayıp aynı zamanda dinî deneyimleri yeniden kurguladığını da vurgulamaktadır.

Dini otoriteyi taklit eden ve dönüştüren yeni bir aktör olarak yapay zekâ, dijitalleşme sürecinde dinsel pratikleri kişisel ve hızlandırılmış biçimlere dönüştürmektedir. Kimileri için dini bilginin yeni aracı olan yapay zekâ kimileri için ise inanç açısından bir tehdit olarak görülmektedir. Yapay zekâyâ dönük tutum ve algılardaki değişkenlik aynı zamanda dini bilgi, otorite ve ritüellerin çok yönlü ve öznel yapısına işaret etmektedir. Nihai olarak bu temadaki literatür, yapay zekâ ve dijital teknolojilerinin “dini otoriteyi yeniden şekillendirme, ritüel ve pratikleri yeni formlara dönüştürme, dini bilgiyi yeniden inşa etme veya standartlaştırma, dindarlığı öznelleştirme/bireyselleştirme ve yeni dindarlık tipolojileri üretme” potansiyeline sahip olabileceğini yansıtan çalışmalardan oluşmaktadır.

### **Yapay Zekâ, Din ve Toplumun Geleceği: Kuramsal, Felsefî ve Etik Tartışmalar**

Bu temada yer alan çalışmalar, teknoloji, dijitalleşme ve yapay zekânın din ile ilişkisi ontolojik, epistemolojik ve etik yeniden yapılanması çerçevesinde ele alınmaktadır. Literatüre bütüncül bakıldığında yapay zekânın “dinsel alanda anlam üretme, mahremiyet ve çevrimiçi sınırların bulanıklaşması ve otorite kirizinin derinleşmesi” meselelerin sıklıkla tartışıldığı tespit edilebilir. Bu meyanda geliştirilen birince alt küme “Ontolojik Dönüşüm – Anlam, Bilinç ve İnsan-Makine Sınırlarının Bulanıklaşması”dır. O’Gieblyn, 2021; Kurzweil, 2000; Singler (2004)’in çalışmalarının yer aldığı bu grup, yapay zekânın gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte insanın kendini anlama biçiminin etafirik ve ontolojik yapıda olduğunu göstermektedir.

Meghan O’Gieblyn’in *God, Human, Animal, Machine: Technology, Metaphor, and the Search for Meaning* (2021) adlı eseri “yapay zekâ, din ve toplumun geleceği” konusu bağlamında felsefî tartışmaları içermesi açısından temel nitelikte bir çalışmadır. Yapay zekâ ve entegre robotik teknolojileri felsefî açıdan ele alan eser, makinelerin karar alma süreçlerinde nasıl bir etkide bulunduğunu sorgulamaktadır. Kavrayışımız ve kontrolümüzü aşan yapay zekâ araçlarıyla birlikte kendimizi anlamak için dijital metaforlara başvurduğumuzun altını çizen yazar, teknolojinin amasız yükselişi sonucunda varoluşun temel sorularını (anlam arayışı, kimlik krizi, yaşamın doğası ve amacı) yeniden düşünmemiz gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, inanç sorularıyla boğuşan dindar kişiler yapay zekâdan bir şekilde yararlanıyor ve yahut onu bir rehber olarak görüyor. Buna ek olarak Gieblyn, teknolojinin dünyaya zekâ katması ve dünyanın insanla benzer biçimde canlı ve zeki olduğu hissini uyandırmasının insanlar için cazip olduğunu belirtmektedir.

Yapay zekanın insanlık üzerindeki potansiyel etkilerini derinlemesine inceleyen diğer bir çalışma, Ray Kurzweil’in *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence* (2000) başlıklı eseridir. Kurzweil, insanın inanç sisteminin nasıl evrileceği üzerine ön görülerde bulunarak, yapay zekâ makinelerinin insan benzeri düşünce ve üretme kapasitesine ulaşması

durumunda kişilere ruhsal/manevi olarak nasıl katkıda bulanabileceğini tartışmaktadır. Kitapta temel olarak Law of Accelerating Returns (Hızlanan getiriler yasaı) adlı yasa ile biyolojik, teknolojik ve kültürel evrimsel süreçlerin düzeni ve karmaşıklığı hakkında bilgi sunulmaktadır. Kurzweil, gelecekte makinelerin insan zekâsına eşdeğer bir seviyeye ulaşacağını iddia etmekte, insan ve makine arasındaki sınırların giderek silikleşeceğini savunmaktadır. Bilinç ve ruhsallık kavramlarının yeniden tanımlandığı çalışmada, yeni düzende bireylerin ne tür ruhsal deneyimler geliştireceği tartışılmaktadır. Sonuç itibariyle Ray Kurzweil bu eserinde yapay zekânın hızla geleceğini ve giderek makinaların ruhsal/manevi niteliklere ulaşacağını temellendirmeye çalışmaktadır.

Beth Singler, *Religion and Artificial Intelligence An Intruduction* (2024) adlı eserinde yapay zekânın din ve inanç üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Din ve yapay zekâ kesişimini kültürel ve dijital antropoloji yöntemlerini kullanarak inceleyen Singler, gelişmekte olan bir literatüre (din-yapay zekâ) giriş niteliğinde bir katkı sunmaktadır. Yapay zekânın bilimsel tanımlarının (nedir? ne değıldir?) yapıldığı kitapta, özellikle yapay zekanın kültürel bir fenomen olabileceği vurgulanmaktadır. Dinlerin veya dindarların yapay zekâyâ takındığı tutumları irdeleyen Singler, “etik sorunları ve otomasyonun işleri tehdit etmesi” yönleri ağıısından bir reddetme yönelimi olduğunu belirtmektedir(Singler, 2024, s.45). Dijitalleşme serüveninde dini grupların yapay zekâ teknolojilerini ve sosyal medya araçlarını kendi amaçlarına hizmet için benimsediklerini belirten yazar, “din eğitimi, dijital fetva, dini iletişim ve grup yönetimi” noktasında YZ tabanlı uygulamaların kullanıldığından söz etmektedir.

Kurulu ve geleneksel dini inanç ve pratiklerin dijital çağı ayak uydurmada nasıl değıştiklerini ele alan Singler, dini metinlerin yorumlanmasında ve dini ritüellerin yeni formlar kazanmasında yapay zekânın potansiyelini gözler önüne sermektedir (Singler, 2024, s.105). Benzer şekilde yazar, “üretken yapay zekâ ile oluşturulan etkileşimli dua uygulamalarını ve vaazları, dinin yapay zekâyı nasıl benimsediğinin çarpıcı örnekleri olarak gösteriyor. Belki de Singler'ın daha çarpıcı bir örneğı, yakın zamanda Hindu ritüellerine, daha önce canlı filler tarafından gerçekleştirilen eylemlerin yerine animatronik tapınak fillerinin dâhil edilmesidir.” Yapay zekâyı zamanla manevi bir varlık olarak gören ve ona bazı tanrısal özellikler atfeden yeni dini hareketlerden bahseden yazar, Ruh ve bilinç gibi konuların YZ bağlamında nasıl yeniden yorumlandığı izah etmektedir. Roko'nun Basilisk adlı grup üzerinde bir vaka çalışması yürüten Singler, hareketin amacını şöyle açıklamaktadır: “geleneksel olarak din alanında bulunan amaçlar olan insan koşullarını büyük ölçüde iyileştirmek ve yaşamı sonsuza kadar uzatmaktır.” Yapay zekâ ve din ikilisinin iç içe geçmişliğini geniş bir perspektifte ortaya koyan bu çalışma, daha ileri araştırmalar için de önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Bu üç çalışmada da ortaklaşan argüman, insan ile makine arasındaki mesafenin giderik kılalmasını iddia edilmesidir. Nitekim hem dini hem de felsefi düşüncede giderek görünürleşen ve geçirgenleşen bu alan/mesafe, insanın kendisi ve dünya hakkında anlam arayışından yeni alanlar açar. Teknolojide yaşanan hızlı, denetlenemez ve akışın dönüşümler/gelişmeler insanın kendilik algısında da köklü değışimlere neden olabilir. Bu durum, teknolojinin yalnızca dünyayı dönüştürmediğini, aynı zamanda insanın kendilik algısını da yeniden kurduğunu göstermektedir.

“Teolojik ve Dini Düşüncenin Yeniden Çerçevenlenmesi” başlıklı kümede yer alan (Dorobantu, 2022; Singler, 2024; Tampubolon ve Nadeak, 2024) çalışmalarda yapay zekânın dinsel düşüncüyü tamamen ortadan kaldırmadığını ortaya koyan sonuçlar içermektedir. Marius Dorobantu, *Artificial Intelligence and Religion: Recent Advances and Future Directions* (2022) isimli çalışmasında, teoloji bilimi çerçevesinde yapay zekâyâ karşı genellikle etik konularla sınırlı endişeleri ortaya koymaktadır. Literatür incelemesinin yapıldığı makalede, ilahiyatçıların mevcut teknolojik gelişmelerin antropolojik sonuçlarına özel bir dikkat göstererek araştırma alanlarını giderek daha geniş bir çerçeveye doğru genişlettikleri ortaya koyulmaktadır (Dorobantu, 2022, s.938). Yazar, yapay zekânın ilahiyatçıları için bazı fırsatlar ve faydalı uygulamalar sunduğundan bahsetmekle birlikte bu yeni gelişmelerin bilim, teknoloji ve din arasındaki diyalogu hakkında yeni bakış açıları geliştirmektedir. Bu meyanda makalenin amacı, “teoloji ve yapay zekâ sistemleri arasındaki etkileşimde, bazen büyüyen bir edebiyat ve medya endüstrisinin felaket beklentilerini istismar etmesiyle beslenen korku ve şüphelerin ötesine geçmektir.” (Dorobantu, 2022, s.949). Yazar, teolojik çalışmalar ile yapay zekâ arasındaki ilişkilerde net ilerlemelerin olduğunu düşünmektedir. Ona göre, yapay zekâ ve ilgili teknolojik uygulamalarla

ilişkilendirilen korku, daha düşük değil; aksine, daha güçlü ve kapsamlı bir dinî rolün ve işlevin ortaya çıkmasına yol açabilir.

Manotar Tampubolon ve Bernadetha Nadeak'ın Yapay Zekâ ve Din Anlayışı: Ahlaki Bir Bakış Açısı (2024)adlı çalışması, yapay zekâ ve din literatüründeki önemli makalelerden biridir. Yazarlar bu makalede yapay zekâ ve dini anlayışın nasıl birbirine bağlı olduğunu ve yapay zekânın dini inançları ve uygulamaları yorumlama ve etkilemedeki rolünün ahlaki etkisini ele almaktadır. Yapay zekânın dini değerleri ve uygulamaları nasıl etkileyeceğinin irdelendiği çalışma, yapay zekânın manevi deneyimleri ve ibadetleri destekleyip destekleyemeyeceğini veya bu teknolojinin dini ahlaki öğretilerle nasıl uyumlu hale getirilebileceğini analiz etmektedir. Yazarlar, ulaştığı sonuçlar neticesinde yapay zekânın dinler arası diyalogu kolaylaştırabileceğini, “özgünlük, önyargı ve geleneksel dini otoritenin” olası kaybıyla ilgili endişelerin de bulunduğunu vurgulamaktadırlar.

Sonuç olarak bu kümedeki çalışmalarda özellikle teoloji ile yapay zekâ arasındaki ilişki, korku ve felaket senaryolarının ötesine geçerek daha üretken bir entelektüel alan olarak yeniden tanımlanmaktadır. Bu hususta dinsel inanç sistemlerinin yok olmadığı, yapay zekâ ile birlikte bir dönüşüme uğradığı zikredilmektedir. Böylelikle teknolojik gelişmeler ve ilerlemler ilahiyat alanındaki araştırma disiplinlerini genişletmekte, dinin modern epistemik çehresinin daha yoğun bir etkileşim içerisine sokmaktadır.

Bostrom (2017) ve Yeşilkaya (2023)'nın çalışmaları “Etik Riskler, Teknolojik Otonomi ve Kontrol Problemi” başlıklı küme içerisinde değerlendirilmiştir. Nitekim bu kümede yapay zekânın etik düzenleme, kontrol edilebilirlik ve otonomi meseleleri etrafında konumlandırıldığını söylemek mümkündür. Nick Bostrom'un *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies* (2017)adlı eseri, yapay zekânın etik ve felsefi sorunlarını incelemekte, yapay zekâ robotlarının farklı inanç gruplarının değerlerini nasıl yansıttığını analiz etmektedir. İnanç sistemlerinin algoritma tasarımında dikkate alınmasının gerekliliğini savunan Bostrom, yapay zekânın toplumsal etkileri üzerine etik bir çerçeve geliştirmektedir. Bu kitaptaki temel argüman, “yapay zekada büyük bir atılımın eşiğinde olduğumuz veya böyle bir gelişmenin ne zaman gerçekleşeceğini kesin olarak tahmin edemeyeceğimizdir.” (Bostrom, 2017, s.4) İnsanüstü zekâ türlerinin ortaya çıkışını ve bunun insanlık için getireceği riskleri sistematik bir şekilde ele alan çalışmada Bostrom'un temel tezi şudur: “Yapay zekâ insan seviyesindeki genel zekâyâ ulaştığında, süper zekâyâ doğru hızlı ve kontrol edilemez bir geçiş mümkün görünüyor.” (Bostrom, 2017, s.22). Sonuç itibarıyla yazar, yapay zekânın din, kültür ve gündelik yaşamın birçok kurumunda bir araç olmaktan çıkacağına ve gelecekte insanlığın kaderini belirleyebilecek otonom bir aktör olabileceğine dikkat çekmektedir.

Nazan Yeşilkaya *Yapay Zekaya Dair Etik Sorunlar* (2023) adlı makalesinde, yapay zekâ ve entegre algoritmaların sosyo-gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu günümüzde yapay zekanın kullanıma dair bir takım etik sorunları gündeme getirmektedir. Yapay zekâ destekli sistemlerde yer edinen tematik sorunlara değinen Yeşilkaya, bu çerçevede etik kaygı ve sorunların netleştirilmesi noktasında önemli konuları tartışmaktadır. Ahlak ve etik teorilerin yeniden tanımlama potansiyeline dikkat çeken Yeşilkaya, “Yeni teknolojilerin ve teknolojik süreçlerin tasarım, dağıtım ve kontrolünün makinelerle aktarıldığı bir döneme hızla yaklaştığımızı vurgulamakta, inovasyon hızına bağlı olarak oluşabilecek teknolojik başıboşluğun önüne geçmek için” (Yeşilkaya, 2023, s.949) bazı öneriler sunmaktadır. Sonuç itibarıyla yazar, etik değerlerin titizlikle işletilmediği bir yapay zekânın hayatı kolaylaştırırsa bile çok da adil bir ortamı beraberinde getirmeyeceğini düşünmektedir (Yeşilkaya, 2023, s.959).

Sonuç olarak yapay zekanın veya entegre robotik sistemlerin insan kontrol çıkma potansiyelinin tartışıldığı çalışmalarda özellikle algoritmik karar verme süreçlerinin şeffaf olmaması kaygısının öne çıktığı görülür. Bununla birlikte bu kümedeki literatür, yapay zekanın işlevsel bir araç olmasının ötesinde, norm üreten ve insanların tutum/davranışlarını yönetecek ve yönlendirebilecek bir aktör haline gelebileceğini ilere sürer. Bu durum, etik sistemlerin yeniden tasarlanmasını da zorunlu kılmaktadır. Dereli'in makalesi, tek başına “Dijitalleşme, Kimlik ve Dinî Akışkanlık” başlıklı kategoride ele alınabilir.

Mustafa Derviş Dereli *Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması* (2019) başlıklı makalesinde, akışkanlık kavramı çerçevesinde kimliğin siber uzam dönemlerinde hangi etkileşimlere sahne olduğuna odaklanmıştır. Dinin dijitalleşme serüveni ve yapay zekâ teknolojilerinin dini pratikler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde kimlik-din ilişkisinin dijital dünyaya nasıl eklemelendiğinin gösterilmesi gerekmektedir. Böylesi bir amaç içerisinde olan bu araştırma, “dinî kimliklerin gündelik hayat ve siber uzam geçişkenliğinde inşa edildiğini”(Dereli, 2019, s.85) ortaya koymaktadır. Literatür taramasının yapıldığı bu çalışmada, “siber uzam zaman, mekân ve beden gibi kabullere yönelik köklü değişimler getirerek aynı zaman diliminde aynı mekânı paylaşma zorunluluğunu ortadan kaldırdığına ve bunun sonucunda offline varoluşa ilave olarak tele-varoluş ortamlarını gün yüzüne çıkardığına”(Dereli, 2019, s.107) vurgular yapılmaktadır. Dini kimliklerin siber uzamda geçici heveslerle anlık oluşturulabileceğine karşı çıkan yazar, çevrimiçi dini kimliklerin dinamik bir karaktere sahip olduğunu, bunu elde etmenin bir süreç gerektirdiğini ve offline dinî kimliklere kıyasla daha akışkan bir mahiyete sahip olduğunu savlamaktadır(Dereli, 2019, ss.107-108).

Bu kategorideki çalışma dinî kimliklerin dijital ortamda sabit bir yapı olmaktan çıkarak akışkan, çoğul ve yeniden üretilebilir bir forma dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda yapay zekâ ve dijital ortamlar, dinî kimliğin yalnızca temsil edildiği değil, aynı zamanda sürekli yeniden kurulduğu bir alan üretmektedir. Nitekim bu iki alanın giderek daha geçirgen olmaya başladığını gösteren bu çalışmalarda, insanın anlam arayışı, manevi ihtiyaçları ve kimlik inşaları üzerinde yapay zekânın dönüştürücü etkisinin olabileceği öne sürülür. Bununla birlikte yapay zekâ teknolojilerin salt araçsal bir fenomen olmaktan çıkıp dinsel bir otorite olabileceği de iddia edilir. Yapay zekânın dini değerlerle ne düzeyde uyum sağlayacağı konusu bu araştırmalarda “tehdit ve etik” kaygılar çerçevesinde tartışılmıştır. Singler ve Dorobantu’nun çalışmaları yapay zekânın dini ritüelleri dönüştürdüğünü ve hibrit yeni dindarlık formları ortaya çıkardığını gösterir niteliktedir. Nihayetinde yapay zekâ ve din farklı disiplinlerin kesişiminde ve geniş bir spektrumda ele alınmalıdır. Çünkü insanın gündelik yaşamını konumlandığı kültürel ve teknolojik alanlar yeniden üretilen pratiklerle inşa edilmektedir. Din ve dindarlık olgusu da bu dönüşümden nasibini almaktadır. Buna ek olarak, dini pratikleri kolaylaştıran bir araç olarak görülen yapay zekâ, sahip olduğu potansiyelin öngörülemez tehdit ve kaygıları nedeniyle araştırmacıların çok yönlü bir perspektifle ve derinlikli bir analiz süreci yürütmelerini zorunlu kılmaktadır.

## Sonuç

Yapay zekâ ve entegre robotik teknolojilerin hızla artan nüfuzu ile dinsel pratikler, dini algılar, etik ve toplumsal kaygılar arasında çoklu spektrumlar ortaya çıkmıştır. İlgili literatür kümesi bu kompleks ve girift yapıyı yansıtmakta, din sosyolojisi özelinde dijital ritüel, robotik otorite ve yeni dindarlık formlarının derinlikli biçimde analiz edilmesine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Mevcut literatürün kapsamlı bir şekilde incelendiği bu çalışma, öncelikle genel bir çerçeve sunmakta ve birçok disiplinde tartışma nesnesi olan yapay zekâ ve dijitalleşme olgusuna dair yapılacak yeni çalışmalara yol gösterici olmayı gaye edinmektedir. Teknolojik gelişmelerin olabildiğince hızlı bir devinim yaşadığı bu süreçte gündelik yaşamda köklü değişimlere tanık olunmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu literatür kümesinde ele alınan araştırmaların güncel tartışmalar çerçevesinde ulaştığı sonuçlar, din ve dindarlık algısı etrafında şekillenen bu seyrin izlenmesini mümkün kılmaktadır.

Dindarlığın inanç, pratik, tecrübe, bilgi ve ahlak gibi çok yönlü boyutlarının yapay zekâ ve dijitalleşme ile ilişkisine dair sistematik modellerin yetersiz olması bütüncül bir sosyolojik kuramın önemine işaret etmektedir. Türkiye özelinde post sekülerleşme, post hümanizm ve teknoloji sosyolojisi gibi kuramların geliştirilebileceği öngörülebilir. Yapay zekâ dindarlığı, tekno dindarlık, hibrit dindarlık ya da dijital dindarlık gibi olgular arasındaki örüntüsel ve betimsel ilişkiyi açıklayan nedensel modellerin de çok seyrek olduğu söylenebilir. Özellikle anlam arayışı ve sanal/akışkan mahremiyet tahayyülleri gibi görece yeni tutum ve davranışlar bu konuda araştırmalara nitel derinlik noktasında önemli ipuçları vermektedir.

Türkiye’de yapılan çalışmaların çoğunlukla il düzeyinde kalmış olması, yapay zekâ ve dindarlık ilişkisine dair tutumların geniş örneklemelerde nasıl temsil edildiğini ortaya koyan

çalışmalara olan ihtiyacı göstermektedir. Söz konusu çalışmalarda yapay zekanın dini pratikleri dönüştürme biçimleri tartışılrsa da Turner ve Bell'in ritüel teorisine atıflar görülmemektedir. Bu teori, ritüellerin toplumsal ve kültürel yaşamdaki işlevlerini anlamaya odaklanmaktadır. Turner, ritüelin merkezine "liminalite ve communitas" kavramları yerleştirerek alışkanlık haline gelen pratiklerin toplumsa yapıyı nasıl bozup ve yeniden inşa ettiğini açıklamaktadır. Liminalite ve communitas kavramları yapay zekâ ve dijitalleşmenin dini ve sosyal yaşamlardaki etkilerini analiz etmede güçlü teorik bir çerçeve sunmaktadır. Bu teori özellikle dindarlığın dijitalleşmeyle birlikte yeni bir habitusa nasıl dönüştüğünü anlamaya yardımcı olmaktadır.

Araştırmamız çerçevesinde incelenen ampirik ve kuramsal literatür, yapay zekâ, dijitalleşme ve dindarlık eksininde birkaç ana eğilimin olduğunu göstermektedir. Mahremiyet kaygısı etrafında biçimlenen veri güvenirliliği, kişisel/özel yaşama dair bilgiler üzerindeki kontrol kaybı ve algoritmik işlem sürecinin nasıl yürütüldüğü hakkındaki bilgi eksiklikleri yapay zekâyâ yönelik tutumlara reddetme veya mesafeli yaklaşma şeklinde yansımaktadır. Bununla birlikte yapay zekâyı gündelik yaşamı kolaylaştıran bir araç olarak gören, pratik ve ritüel düzeyde adapte olan ve hibritleşen bir eğilimden de söz edilebilir. Son olarak etik ve ahlaki düzeyde makineleşmenin taşıdığı potansiyeli tahmin etmede sadece olasılıklarla sınırlı kalındığına ve felsefi backgroundunun bilincinde olma gerekliliğine dikkat çeken bir süzgeç eğiliminden bahsedilebilir.

Yordamsal analizler ve karşılaştırmalar neticesinde söz konusu literatürde bazı değerlendirmeler yapılabilir. Yakut'un bulguları Türkiye örnekleminde dini hassasiyete endeksli bir yapay zekâ tutumunun varlığına işaret etmektedir. Yanı sıra bulgular demografik değişkenlerin sınırlı etkisini de göstermektedir. Ancak Gruchola ve arkadaşlarının çalışması, dua pratikleri özelinde bu pratikleri sıklıkla yerine getiren kişilerde yapay zekâ temelli dua uygulamalarına yönelik muhafazakâr tutumun hâkim olduğunu ortaya koymaktadır. Bu iki çalışmanın sonuçları paralel bir noktada buluşmaktadır: dini pratik ya da dindarlığın yapay zekâ tutumu üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Yakut'un çalışmasında demografik değişkenlerin etkisi sınırlı düzeyde kalırken Gruchola'nın araştırmasında yaş ilerledikçe yapay zekâ kullanımının muhafazakârlaştığı görülmektedir.

Sevim Ünal'ın fetva merkezli araştırması ile Gömbeyaz'ın siyer alanındaki değerlendirmeleri yapay zekânın bilgi üretimindeki epistemolojik risklerine vurgu yapılan çalışmalardır. Ünal, büyük algoritmik dil modellerinde üretilen cevapların tutarsız ve hatalı olabileceğini ortaya koymaktadır. Gömbeyaz ise metinsel anlamda yapay zekâ modellerinin güçlü ve zayıf yönlerini açığa çıkarmaktadır. Bu iki çalışmanın bulgularına bakıldığında yapay zekânın bilgi ve fetva üretimde güvenilirlik sorunlarını da beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Sonuç itibarıyla yapay zekâ ve dindarlık bağlamında kuramsal ve etik yaklaşımlardan anlaşıldığı üzere makinelerin manevi ve ruhsal yönde gelişileceği iddia edilse de sistemsel riskler, kontrol zorluğu ve normatif kaygılar bu süreçte karşılıklı biçimde beslenmektedir.

Literatürde dindarlık biçimlerinin jenerasyonlar arası aktarımı, kapsam çeşitliliğinin (dinsel, etnik kimlikler veya mezhepsel) yetersizliği, sistematik karşılaştırmalara rastlanmaması ve yapay zekâ sistemlerinin dinî bağlamlara özgü tasarım ilkeleri noktasındaki öneri eksiklikleri öne çıkmaktadır. Bu boşlukların doldurulmasında öncelikle yöntemsel bir çeşitliliğin olmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca fetva, dua, vaaz ve yapay zekâ temelli dini uygulamalar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurularak araştırmalar yürütülmelidir. Yapay zekâ modellerinin dini bağlama göre yerelleştirilmesi de önem arz etmektedir. Yapay zekâyâ dönük çok katmanlı endişeler (epistemik otoritenin sorgulanması, üretilen fetvalardaki meşruiyet sorunu, dinsel pratiklerdeki aşınmalar ve ahlaki sorumluluklar gibi) gerek dinsel gerekse de dijital zeminde temellendirilerek izah edilmelidir. Yanı sıra bu kaygıyı taşıyan fertlerin yapay zekâ okuryazarlığı konusunda bilinçlendirilmeleri gerekmektedir. Netice olarak yapay zekâ, dindarlık ve dijitalleşme arasındaki bağlamsal, kesişimsel ve değişken örüntü disiplinler arası bir düzlemde tartışmaya açılmalı bu hususta hem bilimsel bilgi hem de dinsel bilgi çerçevesinde politikalar geliştirilmelidir.

## Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum söz konusu değildir.

## Kaynaklar

- Bauman, Z. (2013). *Akışkan modernite* (S. O. Çavuş, Çev.). Can Yayınları.
- Berger, P. L. (2015). *Kutsal Şemsiye/Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bochniarz, K. T., Czerwiński, S. K., Sawicki, A. ve Atroszko, P. A. (2022). Attitudes to AI Among High School Students: Understanding Distrust Towards Humans Will Not Help Us Understand Distrust Towards Ai. *Personality and Individual Differences*, 185. doi:https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.111299
- Bostrom, N. (2017). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford: Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (2019). *Eril tahakküm* (B. Yılmaz, Çev.). Bağlam Yayıncılık.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2021). *Thematic analysis: A practical guide*. Thousand Oaks: SAGE.
- Corbin, J. ve Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Çapcıoğlu, İ. ve Anık, H. (2021). Sanayi Devrimi'nden Endüstri 4.0'a: Dijitalleşme ve Dijital Dünyada Dinin Statüsü. *Tevilat*, 2(1), 27-43.
- Çuhadar, M. (2020). Makinizm Çağında Dinsellik. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD)*, 3(2), 241-263.
- Dereli, M. D. (2019). Dinî Kimliklerin Siber Uzamda Akışkanlaşması. *İnsan ve Toplum*, 9(1), 85-116.
- Dorobantu, M. (2022). Artificial Intelligence and Religion: Recent Advances and Future Directions. *Zygon*, 57(4), 984-999.
- Düzbayır, B. (2025). A New Dimension in the Paradigm of Social Change: Artificial Intelligence and The Transformation of Religious Life. *Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology*, (12), 20-42. doi:https://doi.org/10.51702/esoguifd.1598739
- Erdoğan, C. (2020). *Televizyon Dizilerinde Yapay Zekanın Anlatımı: Person Of Interest Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, İstanbul.
- Goffman, E. (2020). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (B. Cezar, Çev.). Metis Yayınları.
- Gömbeyaz, M. Y. (2024). Siyer Sahasında Sorulan Sorulara Yapay Zekâ Modellerinden Google Gemini Tarafından Verilen Cevaplara Dair Bir Araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24(3), 411-440. doi:10.33415/daad.1590791
- Gruchola, M., Sławek, M. C. ve Zieliński, R. (2024). Artificial Intelligence as a Tool Supporting Prayer Practices. *Religions*, 15(3), 271. doi:https://doi.org/10.3390/rel15030271
- Hınız, G. ve Yavuz, A. (2023). Yansıtıcı Tematik Analiz: Bir Doktora Tez Çalışması Örneği. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 19(2), 388-408.

- Karaarslan, F. ve Karaarslan, Ö. N. (2025). Yapay Zekâ Dindarlığının Medyadaki Erken Görünümleri: Kübra Dizisi Örneği. *Journal of Media and Religion Studies*, 8(1), 123-141. doi:10.47951/mediad.1685900
- Karslı, N. (2024). *Yapay Zekâ ve Din*. İstanbul: İlahiyat Kitap.
- Kızılgöçer, M., Yeşilyurt, M., Ertuğay, R., ve Çinici, M. (Ed.). (2022). *Yapay Zekâ Transhümanizm ve Din*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kozak, J. ve Fel, S. (2024). The Relationship between Religiosity Level and Emotional Responses to Artificial Intelligence in University Students. *Religions*, 15(3), 331. doi:https://doi.org/10.3390/rel15030331
- Kurzweil, R. (2000). *The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence*. East Rutherford: Penguin Books.
- Liehner, G. L., Hick, A., Biermann, H., Brauner, P. ve Ziefle, M. (2023). Perceptions, Attitudes and Trust Towards Artificial Intelligence-An Assessment of the Public Opinion. *Artificial Intelligence and Social Computing*, 782, 32-41.
- Metin, O. ve Ünal, Ş. (2022). İçerik Analizi Tekniği: İletişim Bilimlerinde ve Sosyolojide Doktora Tezlerinde Kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 273-294. doi:10.18037/ausbd.1227356
- O’Gieblyn, M. (2021). *God, Human, Animal, Machine: Technology, Metaphor, and the Search for Meaning*. New York: Doubleday and Co Inc.
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... and Moher, D. (2021). *The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews*. *BMJ*, 372, n71. <https://doi.org/10.1136/bmj.n71>
- Patton, M. Q. (1999). *Qualitative evaluation and research methods*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Petticrew, M., and Roberts, H. (2006). *Systematic Reviews in the Social Sciences: A Practical Guide*. Blackwell Publishing.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç. ve Nas, E. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-256. doi:10.33400/kuje.843306
- Siddaway, A. P., Wood, A. M., and Hedges, L. V. (2019). How to do a systematic review: A best practice guide for conducting and reporting narrative reviews, meta-analyses, and meta-syntheses. *Annual Review of Psychology*, 70, 747–770. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010418-102803>
- Singler, B. (2024). *Religion and Artificial Intelligence: An Introduction*. Abingdon, Oxon New York, NY: Routledge.
- Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 104, 333–339. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.07.039>
- Şahin, M. (2024). Dini Bağlamda Robot Kullanımı: Budist Robot Rahip Mindar Örneği Üzerinden Tutumların Niteliksel Analizi. *İnbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24(3), 359-385.

- Tampubolon, M. ve Nadeak, B. (2024). Yapay Zekâ ve Din Anlayışı: Ahlaki Bir Bakış Açısı. *Uluslararası Çok Kültürlü ve Çok Dinli Anlayış Dergisi*, 11(8), 903-914.
- Ünal, S. (2024). İbadetlerle İlgili Fetvalar ve Yapay Zekâ Uygulamaları: Karşılaştırma Bir Analiz. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24(3), 161-192.
- Yakut, İ. (2024a). Postmodern Dindarlık ve Yapay Zekâ Kaygısı İlişkisi. *Tasavvur—Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 10(2), 899-940. doi:<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1554199>
- Yakut, İ. (2024b). Yapay Zekâya Yönelik Tutum ve Dindarlık İlişkisi. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 7(1), 37-59. doi:. <https://doi.org/10.52637/kiid.1426977>
- Yerli, G. D. (2023). Sosyal Değışme Perspektifinden Yapay Zekâ Üzerine Bir Değerlendirme. *Social Sciences Studies Journal*, 115(115), 8531-8539.
- Yeşilkaya, N. (2023). Yapay Zekâya Dair Etik Sorunlar. *Şarkiyat*, 14(3), 948-963.

## **Extended Abstract**

### **Introduction**

Globalization, along with the increase and spread of technological advancements, is causing systematic and multifaceted transformations in human life. Many factors are cited as triggers for societal change. In this regard, cultural norms, communication networks, and demographic characteristics are of crucial importance. The modernization process, which began with the industrial revolution and profoundly affected social phenomena, has caused radical changes in science, education, and daily life. Today, artificial intelligence and integrated robots are leading the way in the post-postmodern era, experiencing the fastest and most radical changes. Produced from algorithms and a wide variety of big data, artificial intelligence occupies a meta-position that processes, analyzes, and produces. Because it is not human-centered, artificial intelligence leads to the construction of social reality in different ways. Today, artificial intelligence is a phenomenon that affects daily/social life in many areas, increasing its presence in various disciplines from health and education to natural sciences and religious studies. One of the areas where artificial intelligence's impact is felt is religion, a significant phenomenon in the social structure. Today, the use of artificial intelligence in the analysis and interpretation of religious texts may reveal some new patterns of religiosity beyond human capacity. This is because AI adds new dimensions to experiences of religiosity, relationships with religious institutions, and the socio-cultural forms of religiosity. However, many daily experiences are changing with the advancement of technology and digitalization, such as preaching robots, performing the pilgrimage through virtual reality, and listening to a sermon or khutbah text prepared by AI. While AI offers some possibilities, such as expanding religious life, tools like ChatGPT create a complex algorithm for understanding religious traditions. Furthermore, the relationships and differences between individuals' religious attitudes and their attitudes towards artificial intelligence in the Islamic world are also noteworthy.

### **Method**

In this study, an interpretive and thematic approach was adopted within a qualitative research design. Aiming to conduct an in-depth analysis of the patterns of meaning in the literature examined within the framework of digitalization, technology, artificial intelligence, and religiosity, this study employed systematic review and analysis techniques. Document analysis—a functional method for the systematic collection of written and visual documents—was used to focus on the contexts, purposes, and theoretical foundations of the texts. Thematic analysis was also employed to derive interpretive meanings from the data obtained through this method, while content analysis techniques were used to describe the details of the data.

It is the process of searching for, selecting, evaluating, and synthesizing existing scientific studies related to a research topic or problem within the framework of predefined criteria. Unlike traditional literature reviews, this technique involves selecting sources based on defined criteria. This technique systematically highlights the differences and commonalities among accumulated studies on any given topic. In the systematic literature review process, the research question is defined, appropriate databases are selected, keywords are identified, inclusion and exclusion criteria are established, and the retrieved studies are evaluated according to the defined criteria.

### **Findings**

This dual relationship between artificial intelligence and religiosity points to the fact that religiosity is not a one-way determinant, but rather a variable and multidimensional phenomenon in a contextual context. The studies mentioned above summarize attitudes towards artificial intelligence as follows: “Violation of privacy, fear of misuse, emotional responses (fear-anger-suspicion), concern about algorithmic autonomy, and the transfer of moral responsibility to machines.” Similarly, the results of İdris Yakut's study on concerns about artificial intelligence show that attitudes towards AI are intertwined with perceptions of “religiosity, sensitivity to privacy, perception of religious

authority, and postmodern individualization.” However, the study by Gruchola et al., in particular, reveals that religiosity and artificial intelligence can be integrated through virtual sermons or religious content recommendation systems.

In summary, studies addressing the dual relationship between artificial intelligence and religion from philosophical, ethical, and cultural perspectives have been brought together. Indeed, these studies, which show that these two fields are becoming increasingly permeable, suggest that artificial intelligence may have a transformative effect on humanity's search for meaning, spiritual needs, and identity construction. Furthermore, it is argued that AI technologies could transcend being merely an instrumental phenomenon and become a religious authority. The extent to which AI will be compatible with religious values has been discussed in these studies within the framework of "threat and ethics" concerns. The work of Singler and Dorobantu demonstrates that AI transforms religious rituals and creates hybrid new forms of religiosity. Ultimately, artificial intelligence and religion should be addressed at the intersection of different disciplines and across a broad spectrum. This is because the cultural and technological spaces in which humans position their daily lives are constructed through reproduced practices. The phenomenon of religion and religiosity is also affected by this transformation. In addition, artificial intelligence, seen as a tool that facilitates religious practices, necessitates a multifaceted perspective and an in-depth analytical process for researchers due to the unpredictable threats and anxieties inherent in its potential.

### **Conclusion, Discussion and Recommendations**

In conclusion, when empirical studies conducted in the field are examined, approaches such as "the idea that AI poses a moral threat, the conflict between human will and machine autonomy, and patterns of distrust considered partly within the context of postmodern religiosity" stand out. In research that considers the impact of socio-demographic variables on attitudes towards artificial intelligence, it is found that variables such as "gender, age, education, income, and marital status" have limited power in explaining AI anxiety in Turkey. Indeed, it is understood that in Turkey, the focus is generally on "digital religious services, practical use, and anxiety-based attitudes," while Western literature produces more theoretical and pluralistic approaches.

Artificial intelligence, as a new actor imitating and transforming religious authority, is transforming religious practices into personalized and accelerated forms in the digitalization process. For some, AI is seen as a new tool for religious knowledge, while for others it is viewed as a threat to faith. The variability in attitudes and perceptions towards artificial intelligence also points to the multifaceted and subjective nature of religious knowledge, authority, and rituals. Ultimately, the literature on this theme consists of studies reflecting the potential of artificial intelligence and digital technologies to “reshape religious authority, transform rituals and practices into new forms, reconstruct or standardize religious knowledge, subjectify/individualize religiosity, and produce new typologies of religiosity.”